

"Məşvərət" bülleteni №3-4 (iyul-avqust, 1997)

"Azərbaycanda özəl biznesin və bazar iqtisadiyyatının inkişafına yardım" layihəsi

Beynəlxalq Özəl Sahibkarlıq Mərkəzinin (Center for International Private Enterprise - CIPE, ABŞ) vəsaiti hesabına çap olunur

Bülletenin redaktoru: Nəcəf Nəcəfov, Redaktor müavini: Ədalət Tahirzadə, Məsul katib: Firudin Musayev, Abil Bayramov, Bilgisayar tərtibatçısı: Etibar Axundov

Mündəricat

1. CIPE NƏDİR ?
2. SABİT BAĞIROV.SAHİBKARLIQ QARŞISINDA YENİ MANEƏ. Hökumətin 61 və 62 nömrəli qərarları istehsal sahəsində sahibkarlığın inkişafını zəiflədə bilər
3. SABİT BAĞIROV. ÖZƏL BİZNESİN İNKİŞAFINA NƏLƏR MANE OLUR?SYF-nun özəl biznesin problemlərinə həsr olunmuş araşdırmaları nə göstərdi ?
4. ƏLİMƏMMƏD NURİYEV."BƏLƏDİYYƏ ORQANLARINA SEÇKİLƏR HAQQINDA" AXCP tərəfindən hazırlanmış qanun layihəsi
5. NİYAZİ MEHDİ. PARLAMENT ÇIXIŞLARINA ESTEQİK HAZIRLIQ
6. HİKMƏT HACIZADƏ.İNGİLTƏRƏ PARLAMENTİ.İNGİLTƏRƏ PARLAMENTİ NECƏ İŞLƏYİR ?
7. RUFƏT QARAGÖZLÜ.XARİCDƏ QANUNLAR NECƏ QƏBUL OLUNUR
8. CORC BUŞ. DEPUTAT SƏS VERƏRKƏN NƏYƏ ƏSASLANMALIDIR
9. FİKRƏT SADIQOV.QƏBULLAR

CIPE NƏDİR ?

Bülletenin ilk iki buraxılışı həm bülletendeki mövzular üzrə öz bilgilərini artırmaq istəyən, həm də bülletenin bilavasitə nəzərdə tutulmuş oxucuları arasında maraq oyatmışdır. Oxucular tərəfindən verilən sualların bəzilərinə bu proyektə dəstəkləyən təşkilat haqqında məlumat almaq istəyən nəzərə alaraq, məmnuniyyətlə Beynəlxalq Xüsusi Sahibkarlıq Mərkəzi - (SIPE) haqqında sizə məlumat veririk.

Beynəlxalq Sahibkarlıq Mərkəzi - ABŞ ticarət palatasının üzvü olmaqla, qeyri-kommersiya ictimai təşkilatıdır. Mərkəz, 1983-cü ildə Demokratiya üçün Milli Fond Proqramı üzrə işküzər dairələrin nümayəndəliyi kimi ABŞ Konqresi tərəfindən təyin olunmuş və ona müxtəlif təşkilatlarda xüsusi sahibkarlıq siyasəti və prinsiplərinin həyata keçirilməsi üzrə səlahiyyət verilmişdir. 1983-cü ildən başlayaraq mərkəz 40 ölkədə 200-ə yaxın proyektə qrant və texniki yardımlarla təmin etmişdir. Həm xüsusi sahibkarlığın fəaliyyət dairəsinin genişlənməsinə, həm də demokratiyanın inkişafında xidmətləri olan təşkilatlara yardım göstərilməsi mərkəzin ümumi məqsədi hesab olunur. Demokratiya - cəmiyyətin şəxsi azadlıq, təşəbbüs, maraq, məsuliyyət və könüllü iştirak prinsipləri əsasında təşəkkül tapmasını tələb edir. Xüsusi sahibkarlıq sistemləri də məhz bu cür baxışlar əsasında inkişafı əsas götürməklə, həm də bu cür baxışların həyata keçirilməsini dəstəkləyir. Demokratiya və xüsusi sahibkarlıq dəyərlərinə sadıq təşkilatlar yaratmaqla və müdafiə etməklə, mərkəz, demokratik ənənələrin təşəkkül tapmasına, inkişafına və dəstəklənməsinə ciddi yardım göstərir. Yuxarıda qeyd olunan məqsədləri həyata keçirmək üçün mərkəz aşağıdakı tapşırıqları müəyyən etmişdir:

- Hökumət liderləri və həm də ümumən cəmiyyətdə bazar iqtisadiyyatı və xüsusi sahibkarlığa olan marağı dəstəkləmək;
- Demokratik proseslərdə biznesin inkişafına yardım;
- İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə istedadlı biznesmenlər üçün bazaların genişləndirilməsi ;
- Azad iqtisadi sistemə keçid və özəlləşdirməyə marağın aktivləşdirilməsi;
- İqisadi artımda sahibkarın rolunun cəmiyyətdə başa düşülməsini yaxşılaşdırmaq.

Bu tapşırıqları yerinə yetirərək mərkəz müxtəlif proqramları həyata keçirir.

Vu proqramlar iqtisadi analiz; biznes və iqtisadiyyat sahəsində təhsil; Latın Amerikası və Cənubi Asiya ölkələrində biznes sahəsində assosiasiyaların inkişafı.

Axır illərdə Şərqi Avropa və keçmiş SSRİ-dən olan müstəqil dövlətlərə yardım göstərilməsi mərkəzin fəaliyyətində əsas yer tutur.

SAHİBKARLIQ QARŞISINDA YENİ MANEƏ

Hökumətin 61 və 62 nömrəli qərarları istehsal sahəsində sahibkarlığın inkişafını zəiflədə bilər

SABİT BAĞIROV

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 16.06.97 tarixli "Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən MDB üzvü olan dövlətlərin hududlarından kənarda istehsal edilmiş əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı haqqında" 61 K-li və "Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında" 62 №-li qərarları istehsal sahəsində, sahibkarlığın inkişafı qarşısında ciddi maneələr törətməkdədir.

Bu maneələr, fikrimizcə, aşağıdakılardan ibarətdir.

Birincisi. İstehsal məqsədi ilə alınan avadanlığa, xammala, materiallara və komplektləşdiricilərə 5 %, əksər hallarda isə 15 % gömrük rüsumu və bunlara əlavə olaraq üstəlik 20%-lik əlavə dəyər vergisi (ƏDV) tətbiq olunur.

İstehsal olunmamış məhsullar üçün qabaqcadan bu dərəcələrdə rüsum və vergi yükü Azərbaycanda təzəlikcə yaranan özəl sənaye sahibkarlığını ciddi sınaqlarla qarşılaşdırmağa başlamışdır.

Əksər hallarda satış məqsədi ilə xaricdən gətirilmiş mallara tətbiq olunan ƏDV mal satıldıqca qısa vaxtda kompensasiya edilə bilər. Ancaq istehsal üçün nəzərdə tutulmuş avadanlıq, xammal və materiallara tətbiq olunan ƏDV-ni isə belə qısa vaxtda kompensasiya etmək mümkün deyil, çünki, ən azı, istehsal sikli qədər zaman fərqi var. Və bu fərq malın növündən asılı olaraq bir neçə ay da ola bilər.

Bu cür rüsum və ƏDV ədəməyə məruz qalan sahibkar məcbur olacaq ki, istehsal etdiyi məhsulun satış qiymətini xeyli yüksəlsin. Bu isə həmin məhsulun xaricdən gətirilən mallarla rəqabət aparmaq imkanını xeyli azaldacaq. Unutmayaq ki, xaricdən gətirilən malların istehsal imkanları bizimkindən qat-qat artıq, texnologiyalar, avadanlıq və idarəçilik sistemləri isə bizimkilərə nisbətən xeyli qabaqcıldır. Bir çox hallarda isə xarici fabriklərin istehsal gücünün bizimkilərə nisbətən xeyli yüksək olması orada istehsal edilən malların maya dəyərinin daha ucuz başa gəlməsinə imkan yaradır, çünki həmin fabriklər istehsal üçün xammalı və bir çox digər komponentləri böyük miqdarda və təbii ki, daha ucuz ala bilirlər.

Son illərdə özəl sahibkarlıqda yeni-yeni formalaşan istehsal xaric şəraitində, habelə ticarətlə müqayisədə istehsal qurumlarının yaradılmasında daha çox ilkin kapital tələb olunduğunu nəzərə alsaq (demək olar ki, kredit ehtiyatları olmadığı şəraitdə) göstərilən ƏDV Azərbaycanda istehsal biznesi ilə məşğul olmaq istəyənlərin vəziyyətini daha da ağırlaşdıracaqdır. Biz isə istər yerli, istərsə də xarici dükanlarda özümüzün rəqabətə davamlı mallarımızın olmasını istəyirik, işsizlik probleminin köklü həll olunmasını arzulayırıq.

Yüksək səviyyədə gömrük rüsumları və ƏDV digər tərəfdən də iş adamlarımızın banklardan (o sıradan xarici banklardan) kredit almaq şanslarını azaldır, çünki sərmayə yatırımları layihələri bahalaşır və bu bahalaşma daha böyük miqdarda girov tələb edir. Digər tərəfdən, bahalaşmanın izahı da çətinləşir.

Qərarların ölkədə sənaye sahəsində yeni başlayan özəlləşdirmənin sürətinə və səmərəliliyinə də mənfi təsiri ola bilər. Axı, deyək ki, müəssisəni özəlləşdirib dirçəltmək məqsədini güdən hər kəs götür-qoy edəcək ki, yeni avadanlıq və xammal üçün onun nə qədər xərci ola bilər.

Qərarların bir özəlliyi də ondan ibarətdir ki, cəmiyyəti iki dərəcədə gömrük rüsumu təyin edilib - 5 % və 15 %. İdxal olunan malların, avadanlığın bu cür çox bəsit fərqləndirilməsi sahə və struktur siyasətinin səviyyəsinin göstəricisidir. Keçid dövrünü və sənayedə struktur dəyişiklikləri yaşayan Azərbaycan iqtisadiyyatı daha düşünülmüş gömrük siyasəti tələb edir. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edək ki, 20%-lik ƏDV idxal olunan malın qiyməti (xarici satıcının qiyməti) üstəgəl nəqliyyat, sığorta və gömrük rüsumunun cəmindən hesablanır. Bu da bugünkü gömrük sistemimizin verginin üstünə vergi qoymaq kimi heç bir məntiqə sığmayan qaydasıdır. Və bu praktika artıq neçə ildir ki, davam edir.

İkincisi. Sonradan istehsalda istifadə etmək üçün respublikaya xammal və material kimi gətirilən bəzi mallar 62 №-li qərarın 4 №-li əlavəsində nəzərdə tutulmayıb. Artıq belə misallar göstərmək olar ki, 4 №-li əlavədə nəzərdə tutulmayan, yerli istehsal məqsədi ilə gətirilən xammaldan 15%, lakin həmin xammaldan istifadə olunmaqla hazırlanmış idxal məhsulundan isə 5% gömrük vergisi tutulur. Beləliklə, yerli mallar əvvəlcədən rəqabətə dözümsüz olur. Belə şəraitdə yerli istehsalçı üçün malı istehsal etmək yox, gətirib satmaq daha əlverişlidir.

Üçüncüsü. Qərarla yerli sahibkarlarla müqayisədə xarici investorlara müvafiq qanunun ruhuna və müddəalarına uyğun güzəştlər nəzərdə tutulur. Bu gün-Azərbaycanda xarici investisiyaların əleyhinə olan adam çətin ki, tapılsın. Hər kəs Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı üçün xarici sərmayə axınının nə dərəcədə önəmli olmasını yaxşı anlayır. Lakin, görünür, ölkəmizin bazar iqtisadiyyatı məsələlərində təcrübəsizliyindənmi, ya başqa səbəbdənmi xarici investorlara güzəştlər sisteminin təməli prinsipdə düzgün qoyulmayıb.

Bizim qanunvericilikdə başqa ölkələrdən fərqli olaraq, güzəştlər digər ölkələrdəki biznes şəraitinə nisbətən yox, daxili investorlara nisbətən qurulmuşdur. Sanki daxildə çox böyük sərmayə imkanlarına malik olan iş adamlarımız var və onlarla rəqabətdə xarici sərmayə üçün daha əlverişli rejim təşkil etmək lazımdır. Əvvəla, ölkəmizdəki daxili sərmayə imkanları xarici sərmayədən qat-qat aşağıdır - yoxsa nə dərdimiz olardı ki? Və kim istəməzdi ki, öz iş adamlarımız sərmayələrini Azərbaycanda yatırınsınlar?

Əgər biz Azərbaycana sərmayə axınına gücləndirmək istəyiriksə ilk növbədə bütün növlərdən olan sərmayə biznes yatırımları risklərini azaltmalıyıq və xarici ölkələrdəki rejimlərinə nisbətən daha əlverişli şərait yaratmalıyıq. Sonuncunun isə bir neçə əsas göstəricisi var və bunlardan birincisi mənfəət dərəcəsidir.

Fikrimizcə, yerli investorlarla xarici investor arasında güzəştlər baxımından qüvvədə qalan (bir sıra güzəştlər mənfəətdən vergilər haqqında ötən ilin sonunda qəbul olunan qanunla ləğv edilib) fərqlərin tamamilə aradan qaldırılması vaxtı yetişmişdir. Yoxsa iqtisadi şəraitin yerli və xarici investorlar üçün fərqli olması ona gətirib

çıxaracaq ki, xarici biznes yerli biznesi Azərbaycan bazarından bütün sahələrdə sıxışdırıb atacaq. Əgər vəziyyət dəyişməzsə bu yaxın gələcəyin bazar iqtisadiyyatı qanunlarına əsasən böyük ehtimalla gözlənilən acı mənzərəsidir.

Digər tərəfdən, xarici və yerli iş adamlarına birincilərin xeyrinə olan münasibət məcbur edəcək ki, Azərbaycanlı iş adamları Azərbaycanda başqa ölkənin şirkətin (o cümlədən offşor zonalarda qeydiyyatdan keçmiş şirkətin) adı altında fəaliyyət göstərsin.

İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da bu və ya digər formada yerli kiçik və orta biznesin inkişafı üçün hökumət tərəfindən himayədarlıq siyasəti yürüdülməsi yerli istehsal sahələrinin inkişafına, fikrimizcə, çox mühüm təsir göstərə bilər. Bizim biznesmenlərin belə dəstəyə böyük ehtiyacı var.

Qərarlar sənaye istehsalı sahəsində yalnız özəl müəssisələri yox, eyni zamanda dövlət sənaye müəssisələrini də ağır vəziyyətdə qoyur. Bundan başqa, nəzərə alsaq ki, qərarların icrası nəticəsində həm sənaye həm də istehlak mallarının qiymətləri nə az nə çox - 40 %-ədək qalxmaldır, onda əhalinin sosial vəziyyətinin gərginləşə biləcəyini də güman etmək olar.

Qeyd edilən problemlər yəqin ki, qərəzdən əmələ gəlməyib. Əminik ki, bu qərarlar ölkəmizin iqtisadiyyatının inkişafını düşünərək ən xoş niyyətlərlə hazırlanıb. Misal üçün, onlarda kənd təsərrüfatına verilən önəm təqdirəlayiqdir. Lakin istehsal sahəsində sahibkarlığın inkişafına mane ola bilən cəhətlər hansısa səbəblərdən nəzərdən qaçırılmışdır.

ÖZƏL BİZNESİN İNKİŞAFINA NƏLƏR MANE OLUR

SYF-nun özəl biznesin problemlərinə həsr olunmuş araşdırmaları nə göstərdi ?

Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu (SÜF) tərəfindən Bakı, Naxçıvan və Gəncədə 87 biznesmen və iqtisadçı arasında ekspert sorğusu keçirilib. Bu sorğunun məqsədi Azərbaycanda özəl biznesin inkişafı problemlərini iş adamlarının özlərindən öyrənmək idi -onlar hansı çətinliklərlə rastlaşırlar, nə düşünürlər və sahibkarlığın inkişafı üçün hansı tədbirlərin həyata keçirilməsini önəmli hesab edirlər?

SABİT BAĞIROV

Bu iş birbaşa Fondun məqsədlərinə uyğun olan tədqiqatdır - onun nəticələrindən Fondun fəaliyyətində istifadə edilir və Fond tərəfindən bu və ya digər təkliflərin hazırlanıb müvafiq orqanlara təqdim olunmasına xidmət edir. ABŞ-ın AVROASIYA Fondunun dəstəklədiyi bu tədqiqat həmin ölkənin Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinin ayırdığı vəsait hesabına maliyyələşdirilmişdir.

12 sualdan ibarət sorğu anketi, demək olar ki, hər bir sualda seçmək üçün cavab variantları və respondentin öz variantını yazmaq üçün imkan nəzərdə tuturdu.

Respondentlərdən maksimum obyektiv olmaq rica edilmiş və cavablarının anonim qalmasına zəmanət verilmişdir.

Bütün sual və cavabları bu kiçik məqalədə əhatə etmək mümkün olmadığından biz yalnız bəzilərinə şərh edəcəyik. Lakin həmin sorğunun tam nəticələri ilə SÜF-də tanış olmaq mümkündür.

Ümumiyyətlə, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün mövcud şəraiti respondentlərin 13,8%-i qənaətbəxş qiymətləndirmişdir. Qeyri-əlvəşli qiymətləndirənlər 17,2% təşkil edir. Böyük əksəriyyət isə (65%) mövcud şəraiti yalnız hakimiyyət dairələri ilə əlaqələri olanlara əlvəşli sayır.

Respondentlərin böyük qismi digər MDB ölkələri ilə (Gürcüstan, Qazaxıstan, Rusiya, Türkmənistan, Özbəkistan, Ukrayna) müqayisədə Azərbaycandakı sahibkarlıq şəraitini Qazaxıstandakından (63,2%), Ukraynadakından (70,1%) və xüsusilə Rusiyadakından (83,9%) daha əlvəşsiz hesab etmişdir.

Özəl biznesin dəstəklənməsi üzrə dövlət siyasətini respondentlərin heç biri kifayət qədər qənaətbəxş saymamışdır. Sorğuda iştirak edənlərin 28,7%-inin fikrincə, siyasət düzgün istiqamətdə gedir, lakin ləng və qeyri-ardıcıldır, 71,3%-inin qiyməti isə qeyri-qənaətbəxş olmuşdur.

Unutmayaq ki, bunlar bu ilin əvvəlində verilən qiymətlərdir və bir sıra yeni qərarların qəbul edilməsini (məsələn, ölkə prezidentinin fərmanı ilə kiçik və orta sahibkarlığa hökumət proqramı təsdiq edilib və bu istiqamətdə artıq bir sıra real addımlar atılıb) nəzərə alaraq, küman etmək olar ki, sorğu indi keçirilərsə iş adamlarının rəyi bəlkə də dəyişmiş olar. Vəziyyətin köklü dəyişməsi üçün dövlət tərəfindən sahibkarlığın inkişafına sürəkli himayədarlıq siyasəti aparılmalıdır. Bu gün dünyada 1000 nəfərə orta hesabla 22 kiçik müəssisə düşür. ABŞ-da bu göstərici 88-ə, Rusiyada 6-ya, bizdə isə 1,6-ya bərabərdir. (Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, ölkəmizdə 1996-cı ildə kiçik müəssisələrin sayı 12220-yə çatmışdır). Sorğu anketindəki suallardan biri Azərbaycanda özəl sahibkarlığın inkişafına mane olan səbəblərin əhəmiyyətinin beşballıq şkala üzrə qiymətləndirilməsinə həsr edilmişdi. Cavablar üzrə orta qiymətlər aşağıdakı kimi olmuşdur:

1. Məmurların korrupsiyaya uğraması 4,70
2. Yüksək vergilər 4,13
3. Kredit ehtiyatlarının olmaması 4,10
4. Dövlət orqanlarının hər cür xırda işlərə nəzarəti və sərt himayədarlığı

5. Hüquqi bazanın qeyri-mükəmməliyi 3,95
6. Hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti 3,83
7. Dövlətin himayədarlıq siyasətinin olmaması 3,59
8. Zəruri bazar qurumlarının olmaması 3,51
9. İstehlak tələbinin aşağı olması 3,20
10. Kommunikasiya, nəqliyyat və servis xidmətlərinin lazımi səviyyədə olmaması 3,17
11. Biznesmenlərin bazar praktikası haqqında məlumatının az olması 3,06
12. Dağlıq Qarabağda davam edən münaqişə 2,63
13. Cəmiyyətdə bazar ənənələrinin olmaması və sahibkarlığa mənfi münasibət 2,54
14. Əhalidə sahibkarlıq təşəbbüslərinin olmaması 2,28
15. Kriminal qrupların reketi 1,94

Anketlərdə öz səbəblərini göstərmək təklifinə iştirakçıların 1/3-dən çoxu cavab vermişdir. Onlardan bəziləri bunlardır:

p bank sisteminin inkişaf etməməsi;

0 sahibkarlığın inkişafı üçün dövlət proqramının olmaması;

0 sabaha inamsızlıq;

dövlət əmlakının lənk özəlləşdirilməsi;

P hakimiyyət qurumları ilə əlaqəsi olmayanlar üçün riskin yüksək dərəcəsi;

P hüquqi biliklərin aşağı səviyyədə olması;

P dövlət müəssisə və təşkilatlarındakı inhisarçılıq;

0 icra hakimiyyəti başçıları üçün özbaşınalığı.

"Aşağıdakı iqtisadi fəaliyyət sahələrindən hansılarında şərait özəl biznes üçün daha əlverişlidir (beş sahədən artıq olmayaraq qeyd edin)" sualına müvafiq sahəni seçən respondentlərin sayı aşağıdakı kimi olmuşdur:

1. Ticarət	66
2. Kənd təsərrüfatı	46
3. Turizm və istirahət sahəsi	45
4. Xidmət sahəsi	44
5. Vasitəçilik xidməti	29
6. İnformasiya-reklam fəaliyyəti	28
7. Tikinti	25
8. Maliyyə və bank işi	22
9. Sənaye	16
10. Rabitə	12
11. Nəqliyyat	10
12. Konsaltinq xidməti	10

Bu rəyləri təsdiqləyən bəzi statistik rəqəmləri də göstərə bilərik. Belə ki, Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə, 1996-cı ildə aşağıdakı sahələrdə yeni yaranan kiçik müəssisələrin sayı bu qədərdir:

P kənd təsərrüfatı - 709

P ticarət - 3382

P tikinti - 332

P sənaye - 533

Gördüyümüz kimi, 1996-cı ildə yeni müəssisələr daha çox ticarət sahəsində yaradılıb.

Respondentlərə qanunvericiliklə də əlaqədar xüsusi sual verilmişdir. Bu sual belə səslənirdi: "Ölkədə özəl biznesin inkişafına qanunvericilik sahəsindəki hansı problemlər daha çox mane olur (üç amildən artıq olmayaraq qeyd edin)?" Sahələr üzrə yığılan səslər aşağıdakı kimi bölünmüşdür:

1. Qanunlarda ziddiyyət	60
2. Qanun qüvvəli aktların qeyri-dəqiqliyi və ya ümumiyyətlə olmaması.....	52
3. Bir sıra qanunların yoxluğu	48
4. Yeni normativ aktlar barəsində informasiya almaqda çətinliklər	35
5. Təsərrüfat hüququ üzrə təcrübəli hüquqşünasların yoxluğu.....	25
6. Məsələlər xidməti göstərən firmalar şəbəkəsinin zəif inkişafı.....	21

Qabaqcadan respondentlərin "ölkədə fəaliyyət göstərən özəl qurumların vergiyə cəlb olunan dövrüyyə həcmi, onların ümumi dövrüyyə həcmindən neçə faizini təşkil edir?" sualına cavab verməyə razı olacaqlarına şübhə ilə yanaşılsa da, bu sual da anketdə öz əksini tapmışdı. 87 respondentdən 65-i sualı cavabsız qoymadı və gizli dövrüyyəyə qiymət verərkən 65 nəfərdən 19-u onun dərəcəsini 20%-ədək, 14 nəfəri 20% - 40% arasında, 23 nəfəri 40% - 60% arasındakı, 5 nəfəri 60% -80% arasında saymışdır, qalan 4 nəfərin fikrincə, kölgə dövrüyyənin çəkisi 80%-dən də artıqdır.

"Sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması üçün işgüzar adamlar özləri nə etməlidir?" sualına ən çox səs toplayan amillər aşağıdakılardır:

1. Öz mənafeələrinin daha yaxşı müdafiə olunması üçün təşkilatlanmaq.... 69 (səs)
 2. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzrə təklifləri hazırlayaraq hökumətə təqdim etmək 56
 3. Qarşılıqlı kreditləşmə fondlarının yaradılması 52
 4. Özəl sahibkarlıq haqqında müsbət ictimai fikir yaratmaq üçün kütləvi informasiya vasitələrində təbliğat və izahat işini gücləndirmək..... 43
- Nəhayət, iş adamlarının "Yaxın iki ildə özəl bizneslə bağlı vəziyyətin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşacağına inanırsınız mı?" sualına cavabları aşağıdakı kimi paylanmışdır:
- 0 Bəli, əminəm 1,5%
 - 0 Ümid edirəm, lakin əmin deyiləm 51,7%
 - 0 Əmin deyiləm 35,7%.
- Bu cavablar isə nikbinliyin kövrək göstəricisi kimi qiymətləndirilə bilər.

"BƏLƏDİYYƏ ORQANLARINA SEÇKİLƏR HAQQINDA"

AXCP tərəfindən hazırlanmış qanun layihəsi

Ölkəmizdə qanunvericilik təşəbbüsü hüququna siyasi partiyalar da malikdir. Bülletenimizin oxucularını siyasi partiyalarda hazırlanmış qanun layihələri ilə də tanış etməyi nəzərdə tuturuq. Öz partiyalarındakı qanun yaradıcılığı işi haqqında yazan Milli Məclis üzvləri olarsa, onlara indidən minnətdarlığımızı bildiririk.

Bu materialları parlamentin bir çox üzvlərinə tanış olan "Partiya həyatı" rubrikası altında dərc edəcəyik.

ƏLİMƏMMƏD NURİYEV

AXCP hüquq komissiyasının sədri

Bu qanun layihəsi 5 bölmədən və 74 maddədən ibarətdir. Qanun layihəsinə görə, bələdiyyələrə seçkilər Azərbaycan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsünə uyğun olaraq keçirilir.

Layihədə seçkilərin keçirildiyi bələdiyyə orqanı "Bələdiyyə məclisi" adlanır. Bələdiyyə məclisi üzvlərinin say tərkibi ərazidəki seçicilərin sayına uyğun müəyyən edilir. Burada seçicilərin sayının yuxarı həddi 500.000 nəfərdən çox, aşağı həddi isə 200 nəfərədək götürülür. Bələdiyyə məclisinin say tərkibi də buna uyğun olaraq yuxarı hədd 91, aşağı hədd isə 7 nəfər müəyyən edilir. Bələdiyyə məclisi üzvlərinin səlahiyyət müddəti 5 ildir.

Layihəyə görə, seçkilər günü 18 yaşı tamam olmuş və ya yaşı 18-dən çox olan bütün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının Bələdiyyə məclisinə seçmək və seçilmək hüququ vardır. Layihədə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq müəyyən qrup şəxslərin bələdiyyələrə seçilməsinə məhdudiyyətlər qoyulur. Qanun layihəsində göstərilir ki, bələdiyyələrə seçkilər Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən edilir. Seçkilər majoritar və proporsional seçki sistemləri əsasında keçirilir və bu sistemlər arasında nisbət yarımbararı müəyyən edilir.

Layihədə seçkiləri təşkil edən və keçirən orqanlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Mərkəzi Seçki Komissiyası;
2. Ərazi seçki komissiyaları;
3. Dairə seçki komissiyaları.

Burada seçkilərin yerli özünüidarəetmə orqanlarına keçirilməsi əsas götürülərək səlahiyyətlərin böyük hissəsi ərazi seçki komissiyalarına (ƏSK) verilir. ƏSK yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən təşkil edilir. Həmin ərazidə müvafiq komissiyaların təşkili isə ƏSK tərəfindən həyata keçirilir.

Bütün seçki komissiyaları bərabər əsaslarla seçkilərdə iştirak edən siyasi partiyaların və bitərəf şəxslərin nümayəndələrindən və seçicilərin sayına uyğun təşkil edilir. Komissiyaların sədr və katibləri onun ilk iclasında seçilir.

Qanun layihəsinə görə, müvafiq seçki dairəsinin azı 2%-i yazılı şəkildə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşına tərəfdar çıxarsa, o, birməndatlı seçki dairəsi üzrə qanunla nəzərdə tutulmuş qadağan və məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla öz namizədliyini irəli sürə bilər. Siyasi partiyalar isə seçkilərdə iştirak etmək üçün ərazi seçki komissiyasının əhatə etdiyi ərazi üzrə azı 2% seçicinin razılıq imzasını topladıqda həm birməndatlı, həm də çoxməndatlı seçki dairələri üzrə namizəd göstərə bilərlər. Seçici imzalarının toplanması seçki gününə 55 gün qalmış başlanır və 30 gün qalmış qurtarır.

Layihəyə görə, müvafiq ərazi üzrə seçki bildiriş sənədləri siyasi partiyanın həmin ərazidəki yerli təşkilatı tərəfindən ərazi seçki komissiyasına təqdim edilir.

Layihədə Bələdiyyə məclisinə namizəd göstərilmiş şəxsin namizədlik müddətində toxunulmazlığına təminat verilir. Namizədlərin seçkiqabağı təşviqatı üçün tam demokratik şərait nəzərdə tutulur. Burada həmçinin müşahidəçi və vəkillərin hüquq və vəzifələri də geniş təsbit olunmuş və kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinə seçkilərin gedişini obyektiv işıqlandırmaq üçün real hüquqi təminatlar da öz əksini tapmışdır. Layihədə seçki komissiyalarının qanunsuz hərəkətlərindən müvafiq instansiyalara, sonda isə rayon (şəhər) xalq məhkəmələrinə şikayətlərin verilməsi və ümumiyyətlə, qanunun pozulmasına görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur.

Qanun layihəsinə görə, səsvermə saat 8.00-da başlanır və 20.00-da başa çatır. Səsvermə zamanı və seçkilərin nəticələri müəyyən edilərkən müşahidəçi və vəkillərin iştirakı təmin olunur. Layihədə həm birməndatlı, həm də çoxməndatlı seçki dairələrində seçkilərin baş tutması üçün yetərsay 30% müəyyən

edilib. Birmandatlı seçki dairələri üzrə seçkilərdə iştirak etmiş seçicilərin yarısından çoxunun lehinə səs verdiyi namizəd seçilmiş sayılır.

Çoxmandatlı seçki dairələri üzrə seçkilərdə siyasi partiya o halda Bələdiyyə məclisi üzvünün mandatını ala bilər ki, seçkilərdə iştirak etmiş seçicilərin 4%-i onun təqdim etdiyi namizədlər siyahısının lehinə səs vermiş olsun.

Qanun layihəsinə görə, seçkilər baş tutmadıqda və ya seçki dairəsi üzrə namizəd göstərilmiş şəxs tələb olunan sayda seçicinin səsini toplaya bilmədikdə, həmin dairələrdə təkrar səsvermə və ya təkrar seçkilər keçirilir. Seçkilərin nəticələri seçkilərdən sonra 5 gündən gec olmayaraq ƏSK tərəfindən elan edilir.

Seçkilərin nəticələri elan edildikdən sonra isə 3 gün müddətinə ərazi və dairə seçki komissiyaları Bələdiyyə məclisinin üzvü seçilmiş şəxslərə müvafiq formada vəsiqə verir.

Layihədə göstərilir ki, əgər seçkilərin gedində seçki sənədləri saxtalaşdırılmışsa, yaxud seçkilərin günlərinə ciddi təsir göstərən digər qanunsuz hərəkətlərə yol verilmişsə, seçkilər etibarsız sayılır. Bu hüquqi sənəddə Bələdiyyə məclisi üzvü mandatından məhrum olmaya səbəb olan hallar da göstərilmişdir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. seçkilər zamanı səslerin düzgün hesablanmadığının aşkar olunması; -
2. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığından çıxmaq və ya başqa dövlətin vətəndaşlığını qəbul etmək;
3. cinayət törətmək və məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü olmaq;
4. özünün imtina etməsi.

Mandatdan məhrumetmə haqqında qərar baş vermiş hala uyğun olaraq müvafiq orqanın təqdimatı əsasında Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən qəbul edilir.

Nəhayət, qanun layihəsinin "Keçid müddəaları"nın tələblərinə görə, yerli özünüidarə orqanı formalaşdırılanadək ƏSK-ları MSK tərəfindən təşkil edilir. Qanunun seçki girovu ilə bağlı müddəaları isə bələdiyyələrə ilk seçkilər zamanı tətbiq edilir.

PARLAMENT ÇIXIŞLARINA ESTEQİK HAZIRLIQ

NİYAZİ MEHDİ

fəlsəfə elmləri doktoru,

Əli bəy Hüseynzadə adına Dövlət İncəsənət Universitetinin professoru

Estetik hazırlıq Azərbaycanda, adətən, səliqəli, yaraşığı görünməyə hazırlıq kimi başa düşülür. Bu, yanlış olmasa da mənənin çox az hissəsidir.

"Estetik hazırlıq" söz birləşməsinin geniş mənasını bilmək üçün "estetik olan nədir?" sualından başlamaq gərəkdir. Bu sualın başqa variantları da var: *nəyinsə estetik biçiminin olması nə deməkdir?*

Nəyisə estetikləşdirmək (estetik biçimə salmaq) nə deməkdir? Və buradan bizim yazının mövzusuna aid sualı da çıxarmaq olar: parlament çıxışını estetik biçimə salmaq nə deməkdir?

Dünyada müxtəlif cisimlər, əşyalar, hadisələr cürbəcür mənaları, məzmunu biddirir. Məsələn, Azərbaycan bayrağı göy, qırmızı, yaşıl zolaqları, səkkizguşəli ulduzu ilə müəyyən mədəni, siyasi baxımından Azərbaycan ideyasını bildirir. Bu ideya bayrağımızın mənası olur.

Azərbaycan türkcəsindəki "bildirmək" sözünün dünyanı elmi şəkiddə anlamaq üçün rolu çox böyükdür, ancaq təəssüf ki, çox vaxt biz həmin sözə az fikir veririk. "Bildirmək" estetik hadisələri anlamaqda açar sözdür, ona görə də estetikanın "qapı"sının qılını bu açarı salaq.

Bir şey filan məzmunu, filan mənəni elə-belə, birtəhər bildirib göstərə bilər. Elə göstərə bilər ki, bu mənə heç bir təsir, maraq, diqqət oyatmaz. Belə şeylərin estetik biçimə, estetik olanlara heç bir dəxli yoxdur. Bu vəziyyətdə estetiklik sıfır dərəcəsində olur.

Ancaq elə də ola bilər ki, hadisə, cisim mənəni, məzmunu öz formasının, ifadəliliyinin sayəsində çox güclü, çox təsirli bildirsən. Belə olanda estetiklik dərəcəsi yuxarı qalxır, hadisə, cisim estetik olur.

Siyasi, dini, idraki, sosial və s. baxımdan müsbət, yaxşı mənaları, məzmunu ifadəli, təsirli, güclü bildiren nə varsa o ya gözəl, ya ülvil olur.

Siyasi, dini, idraki, sosial və s. baxımdan mənfi, pis mənaları, məzmunu ifadəli, təsirli, güclü bildiren nə varsa, o ya eybəcər, ya rəzil olur.

Buradan çıxan gün: bir şeyi, hadisəni gözəllik, ülvilik baxımından estetikləşdirmək istəyirsənsə, onda yaxşı, müsbət mənaları, məzmunu tapıb təsirli, ifadəli formalara salaraq güclü bildirməlisən.

Bir şeyi eybəcər kimi sübut etmək istəyirsənsə, onda mənfi mənaları, məzmunu təsirli, ifadəli formalardan bilinər etməlisən.

Bütün bu yazdıqlarımızdan çıxış edib yuxarıda qoyduğumuz suallara da cavab tapa bilərik. Estetik biçimə salmaq mənə və məzmunun ya müsbətliyini, ya mənfiyini aşkar edib onları təsirli, ifadəli formalardan güclü bildirməkdir.

Parlament çıxışları cəmiyyətdə olan hadisələrlə bağlı, parlamentin özündəki proseslər, rəqiblər və s. ilə bağlı cürbəcür məqsədlər daşıyır. Bir məqsəd siyasi qiymət ola bilər, başqa məqsəd cəmiyyətdəki prosesi idarə etmək, yönəltmək üçün effektiv qanunu anlatmaq ola bilər. Ancaq bu kimi məqsəd daşıyan parlament çıxışlarının bütün istiqamətləri bir məqsədə də cavab verməlidir. Millət vəkili, xüsusilə həlledici anlarda, qoyduğu problemi, irəli sürdüyü təklifi, vurduru həyəcan təbilini təsirli, inandırıcı etmək üçün estetikləşdirməlidir, yəni güclü bildiren, göstərən formaya salmalıdır.

Parlament çıxışında yerinə düşən məsələlər, aforizmlər, güclü deyimlər bu məqsədə xidmət edir. Belə vasitələrlə cəmiyyətin probleminin fəlakət potensialını eybəcərlik biçiminə salmaq olar və bununla ona münasibəti xeyli duyğulu etmək olar. Belə vasitələrlə diskussiyalarda rəqib tərəfin mövqeyini "eybəcərliyin estetikasında" ifşa etmək olar və ya öz təkliflərini, ideyalarını gözəlləyən, ülviliyin təsirinə salmaq olar. Dediymiz aydın olsun deyə siyasətdə tapılmış güclü bildirişlərə, deyimlərə baxaq.

Məşhur politoloq S. Hanqinqton "soyuq müharibə" sona yetəndə Rusiya ilə Qərbi arasında münasibətə "*təbəssüm diplomatiyası*" və "*bəli-bəli siyasəti*" adlarını vermişdi.

Asiyada 1980-90-cı illərdə iqtisadi irəliləyiş olanda bir Şərqi jurnalisti demişdi ki, artıq o vaxtlar deyil ki, Amerika asqıranda bizə soyuq dəysin. Bu məsələ ilə bağlı bir Malayziya naziri isə fikrini belə estetikləşdirmişdi ki, Amerikanı qızdırma tutanda biz artıq öskürmürük.

Siyasi hadisələrlə bağlı "ixtira edilmiş" "dəmir pərdə", "soyuq müharibə", "ulduz müharibəsi", "məxməri inqilab" və s. mənalara estetik güc verən ifadələrdir.

Çıxışlarda estetik təsir qazanmağın önəmini nəzərə almaq istəyən millət vəkili şəxsi yaradıcılığı sayəsində mənaları ifadəli bildiren deyimlər tapıb işlətməlidir. Ancaq buna hamının bacarığı çatmır. Onun üçün də parlamentdə çıxışa hazırlaşanda yarana biləcək konflikt situasiyaları, leytmotiv olacaq fikirləri irəlilədən "hesablayıb" onlarla bağlı aforizmləri, ifadələri qabaqcadan hazırlamaq olar. Bunun üçün millət vəkili mövzular, vəzifələr üzrə aforizmləri, məsələləri, güclü deyimləri toplamış yaddaş dəftərçəsi olmalıdır. Millət vəkili komandası, özü qəzet, jurnal materiallarından oxuduqca estetik gücü olan ifadələri toplayıb həmin dəftərçəyə artırmalıdır. Bu dəftərçəyə şəxsi kontaktlarda, seçkilərlə görüşdə yaranmış deyimləri də əlavə etmək olar.

Parlament çıxışına estetik hazırlıq parlamenti müşahidə edən jurnalistlərin, parlament üzvlərinin gözündə seçilmək, təsir gücü qazanmaq üçün təbii axara arxayın olmadan öz üzərində işləmək deməkdir. Bütün parlament mədəniyyəti olan dünyada isə millət vəkili öz üzərində işləməsi bu mədəniyyətin tərkib hissəsidir.

İNGİLTƏRƏ PARLAMENTİ

HİKMƏT HACIZADƏ

İNGİLTƏRƏ PARLAMENTİ NECƏ İŞLƏYİR ?

İngiltərə parlamenti dünyada ən qədim parlamentdir. Onun özülünün qoyulması tarixi olaraq İngiltərə kralı I Eduardın parlamentə bənzər ilk məclis olan İcmalar Palatasını (House of Commons) - ingilis icmalarının seçilmiş təmsilçilərinin yığıncağını çağırdığı 1295-ci ili götürürlər. Kral İcmalar Palatasına yalnız vergiləri dəyişdirmə hüquqlarından bəzilərinə verdi. Ancaq bu cılız hüquqların özünü də krallar çox tez-tez pozurdular. Mütləqiyyətlə arasıkəsilməz çarpışma *İcmalar Palatası* deputatlarının arxasında durmuş tacirlərin və sənayeçilərin təchiz etdikləri qoşunların kral ordusuna qalib gəlməsi ilə başa çatdı. 1688-ci il İngiltərə inqilabı müstəbid P Yakovu devirdi və ölkədə parlamentin hədudsuz hakimiyyətini bərqərar etdi. O vaxtdan bəri, XÜŞ yüzil ingilis mütəfəkkiri Con de Lolmun dəqiqliklə göstərdiyi kimi, "parlamentin hər şeyi etməyə gücü çatır, yalnız kişini qadına çevirməyi və bunun tərsini etməyi bacarmır".

Parlament iki palatadan ibarətdir: nisbi çoxluğun majoritar seçki sistemi üzrə seçilmiş üzvlərindən ibarət *İcmalar Palatasından*, üzvləri irsi pərlərdən, anqlıkan kilsəsinin yüksək yepiskoplarından, eləcə də xidmətlərinə görə baş nazirin per rütbəsi verdiyi şəxslərdən ibarət *Lordlar Palatasından*.

1949-cu ildən Lordlar Palatasının səlahiyyətləri parlament tərəfindən qeyri-maliyyə qanun layihələrinin qəbulunun növbəti sessiyaya keçirilməsi hüququ ilə məhdudlaşdırılıb. Buna görə də parlamentin işindən danışarkən adətən İcmalar Palatasının işi nəzərdə tutulur.

"Üzərində heç zaman Günəş batmayan" keçmiş imperiyanın İcmalar Palatasının binası bizim ölçülərimizə görə çox da böyük deyil - uzununu 21 metr, eni 14 metr, hündürlüyü 14 metrdir. Deputatların əyləşdiyi beş cərgə oturmaqlar amfiteatr kimi qalxır. İcmalar Palatasında 650 yer var (80 min əhəlidən 1 deputat). Ancaq iclas zalında vur-tut 437 oturmaq var və ənənələrə hörmət edərək əlavə oturmaq qoyulmur. Bundan başqa, parlament palatalarındakı yerlər nadir hallarda dolu olur - iclasa gəlmə azaddır. Yətərsay İcmalar Palatasında 40 nəfər, Lordlar Palatasında 3 nəfərdir. Beləliklə, bizim təmsilçili yığıncaqların işini tez-tez iflic edən yətərsay problemi Birləşmiş Krallıqda yoxdur. İstəmirsən - gəlmə! Qərarı sənsiz də çıxararlar. Ancaq seçkilərlə məsələni də özün ayırd elə.

Bununla belə, ciddi partiyadaxili intizam səsvərmənin başlanğıcında deputatların iştirakını təmin edir.

Parlament bazar ertəsindən cümə axşamıadək saat 14.30-dan 22.30-adək, cümə günü 9.30-dan naharadək iclas keçirir, sonra deputatlar öz seçki dairələri üzrə görüşlərə dağılışırlar. İl boyunca parlament orta hesabla 175 iclas keçirir. Səsvərmə qədim vaxtlarda olduğu kimi baş verir: deputatlar zaldan haçalaşan dəhlizə çıxırlar; kim "lehinə" səs verirsə sola dönür, kim "əleyhinə"dirsə sağa gedir.

"Parlament müzakirələri mətbuatda ətraflı işıqlandırılır, radio ilə ötürülür, bu yaxınlarda isə xeyli tərəddüddən sonra parlament öz iclaslarının televiziya ilə translyasiyasına da icazə verdi. (Məsələn, belə bir narahatlıq ifadə olunurdu ki, televiziya translyasiyası deputatlarda populizmin artmasına səbəb olacaq). Parlamentin yığıncaqları gur keçir - deputatlar bəyəndiklərini gurultulu alqışlarla və ucadan qışqırıqlarla, etirazlarını isə təkliklə və fit çalmaqla bildirirlər.

Parlamentin iclasına istəyənlərin hamısı buraxılır, ancaq onların sayı 200-ü keçməməlidir. Bu zaman sənəd soruşulmursa da qonaqların üst-başını diqqətlə yoxlayırlar. Hər bir qonaq parlamentin rəqlamentinə və gündəliyinə (deputat sorğuları da daxil olmaqla) dair izahatlar olan kitabçanı ala bilər.

İcmalar Palatasının işini hakim partiyanın ən hörmətli deputatlarından seçilmiş *spiker* idarə edir. O öz vəzifəsini icra edən müddətdə partiyada üzvlüyünü dayandırır. O, deputatlara söz verir (bundan ətrü onlar ayağa dururlar), onların rəqlamenti və ədəb normalarını gözləməsinə nəzarət edir. Spiker yerindən qalxanda, danışan susur və palata sakitliyi gözləyir. Bəzi hallar istisna olmaqla, səslər yarıbayarı bəlundükdə spiker səsvermədə iştirak etmir. Spiker çıxış edən deputatdan üzr istəməsinə, sözlərini geri götürməsinə tələb edə bilər, kobud pozuntu halı olarsa onu iclas zalından birinci dəfə 5 günlüyə, ikinci dəfə 12 günlüyə, sonra isə sessiya qurtaranadək çıxara bilər.

Parlament iclasının vaxtından çox səmərəli istifadə olunur. Ənənə deputatlardan yığcam və aydın nitqlə danışmağı tələb edir, hər məsələyə dair yalnız bir dəfə, özü də bir neçə dəqiqədən çox olmayaraq çıxış edilməlidir. Öncədən hazırlanmış mətni oxumaq yasaqdır (yalnız sitatı oxumaq olar). Leyborist deputat, mənşəcə kübar olan E.Benn deyirdi: "Parlament nitqləri ilə biz monarxları çərçivəyə saldıq, müstəbidləri ram etdik, inqilabların qabağını aldıq".

Gündəlikdəki məsələləri parlamentdəki çoxluğun rəhbərliyi irəli sürür. Ancaq onların müzakirəsindən sonra sırasıv deputatların təklif etdiyi məsələlərin baxılmasına 30 dəqiqə vaxt ayrılır.

Parlament müxalifətinin rəqlamentdə öz əksini tapmış hüquqlarının qorunması təcrübəsi də bizim üçün nümunə götürməli mühüm cəhətlərdəndir. Müxalifət partiyalarının uzun sürən mübarizə gedişində qazandıqları başlıca hüquq səslərin azlığına baxmayaraq hər sessiyanın 20 günündə öz məsələlərini gündəliyə sala bilmək hüququdur. "Müxalifət günləri" adlandırılan bu vaxt onlara çoxluğun formalaşdırdığı hökumətin amansız (başqa cür adlandırmaq çətindir) tənqidi üçün qanunla verilib. Bu yerdə bizim həyatımızda baş vermiş elə halları xatırlamalı oluruq ki, azlıqda qalmış deputatların irəli sürdüyü məsələlərin gündəliyə salınmasını çoxluq böyük ləzzətlə rədd edib.

Hökuməti parlamentdə üstünlük qazanmış partiya formalaşdırır. Ancaq Böyük Britaniyada artıq çoxdan bu fikrə kəlinib ki, müxalifətin olması sabit demokratiyanın mövcudluğunun zəruri şərtlərindən biridir. 1937-ci ildən Nazirlər haqqında Aktla *müxalifət lideri* vəzifəsi rəsmən müəyyənləşdirilib ona maaş verilir və xidməti avtomobil ayrılır.

HÖKUMƏTƏ NƏZARƏT

Parlament qanunlar qəbul edir, onları həyata keçirən hökuməti formalaşdırır və ona nəzarət edir, eləcə də ali məhkəmə hakimiyyəti sayılır.

Parlament hökuməti istefaya çıxmağa məcbur edə, hökumətin irəli sürdüyü qanun layihəsinə səs verməyə, hökumət proqramlarını maliyyələşdirməkdən imtina edə bilər. Göründüyü kimi, hökumət bütünlüklə parlamentin hakimiyyəti altındadır. Ancaq deputatlar baş nazirin icra hakimiyyətinin üzərində öz nəzarətini qiymətləndirərkən çox gerçəkçidirlər. Parlamentin xüsusi komissiyası onun hakimiyyətinin hüdudlarını belə təyin edib: "Məsləhət, əmr isə yox; tənqid, pozuculuq isə yox... Məxfiliyə ziyan vurmayan aşkarlıq".

Parlament nəzarətinin ən önəmli mexanizmi Nazirlər Kabinəsi üzvlərinə deputatların yazılı sorğu vermək hüququdur; onlar bu sorğuya yazılı şəkildə cavab verməyə borcludurlar. Adətən onlar il boyunca 50 min sorğuya cavab verməli olurlar. Sorğunun verilməsi müddəti və forması ciddi qayda üzrədir.

Bazar ertəsindən cümə axşamınadək parlamentin işinin ilk saati hökumət üzvlərinin şifahi cavablarına ayrılır. Çox gərgin və bəzən drammatizmlə dolu keçən "sual-cavab saati"ni burada "Britaniya parlamentinin tacındakı ləl" adlandırırlar. Bu ənənə XÜP yüzildən gəlir və parlamant üzvləri ondan böyük uğurla yararlanırlar. İki-üç dəqiqədə onlar problemin qısaca təhlilini verir və öz iradlarını söyləyirlər; öz qərarlarını da təklif edə bilərlər. Deputatların çıxışları sual şəklində formalaşdırılmalıdır, qanunların şərhini tələb etməməlvdir, qərəzli, mübahisəli, dumanlı, kinayəli, ədəbsiz, təkrarlanan olmamalıdır.

Hər nazirin öz cavabvermə günü var. Bunun üçün ona 45-55 dəqiqə, baş nazirə isə həftədə iki dəfə 5 dəqiqə vaxt ayrılır. Hər şifahi sorğuya onlar 1-2 dəqiqə içində cavab verirlər. Müxalifət lideri baş nazirə dalbadal üçdək sual verə bilər və onu daha müfəssəl cavab verməyə məcbur edə bilər. Cavab verərkən əsəbiləşmək lüzumsuzdur, çünki parlamentin spikerlərindən birinin dediyi kimi, "bizim məclisin əsası bundan ibarətdir ki, parlamentin istənilən üzvü başqalarının eşitmək istəmədiyi şeyi danışa bilər".

Parlament istənilən dövlət qulluqçusunu, krallığın istənilən təbəəsini sorğuya çəkmək üçün çağıra bilər.

Parlamentin suallarına cavab verməkdən imtina etmək ona hörmətsizlik sayılır və çağırılan şəxs məhkəməyə verilməlidir. Bu zaman hakim rolunda parlamentin özü çıxış edir - ona hörmətsizlik göstərənə həbs cəzasına məhkum edə bilər. Ancaq indiyədək heç kəs parlamentə hörmətsizlik göstərmək cəsarətində bulunmayıb.

Dövlət aparatının işi parlament komissiyalarının ciddi diqqəti altındadır. Parlamentin hər palatasının qanun layihələri ilə iş üçün 10 *daimi komitəsi* və dövlət müəssisələrinə nəzarət üçün 14 *xüsusi komitəsi* vardır; bütün xüsusi komitələrin sədrlərinin daxil olduğu parlamentlərarası əlaqələr üzrə komitə, eləcə də müxtəlif komissiyalar və qruplar da var. Komitələrin iclasları açıq keçirilir. Komitələrdə iş sərt tempdə kədir - yığıncaq keçirmək üçün ona yalnız 2 saatlığa yer verilir.

Daimi komitələr öz işində məsləhət üsulundan, xüsusi komitələr isə araşdırma üsulundan yararlanırlar.

Xüsusi komitələr istintaq üçün şahidlər çağıra və yazılı izahatlar tələb edə bilər. Daimi komitəyə həmişə

hakim partiyadan, xüsusi komitəyə isə müxalifətdən olan ən yaşlı deputatlar başçılıq edirlər. Xüsusi komitələrdən ən ciddisinin - dövlət büdcəsi komitəsinin başında həmişə müxalifətin lideri dayanır. Tez-tez kənar ekspertlərin cəlb olunduğu xüsusi komitələrin fəaliyyətinin məqsədi yüksələn ixtisaslaşmada ictimai həyatın müxtəlif sahələrindəki problemləri palataların peşəkarlıqla gözdən keçirməsinin təmin edilməsidir.

Səmərəliliyini sübut etmiş xüsusi komitələrin sistemi (1979-cu ildən işə düşüb) dövlət qulluqçuları qarşısında elə bir şərait yaradır ki, onlar öz iş üsullarını diqqətlə seçmək və daim təkmilləşdirmək məcburiyyətində qalırlar. Bu sistem, sözsüz ki, bacarıqsız və korrupsiya meyilli məmurları çox çətin vəziyyətə salır. Parlamentdə ən mühümlərdən biri idarəetmə üzrə parlament komissarının xüsusi komitəsi sayılır - o, vətəndaşların dövlət idarələrinin hərəkətlərindən olan şəxsi şikayətlərinə baxır. Deputatlara gələn şikayətlər komissara - ombudsmenə verilir, o isə bunları araşdırır. İşin sonunda ombudsmen parlamentə illik məruzə təqdim edir.

Komitələrin və komissiyaların qətnamə və qərarları parlamentdə qəbul olunanadək hökumət üçün məcburi qüvvəyə malik deyil. Komitələrin başçıları da öz araşdırmalarını çap etdirməyə, geniş ictimaiyyətə çatdırmağa çalışırlar ki, ictimai rəy vasitəsilə hökumətə təsir göstərsinlər.

İngilis siyasətşünası V.Boqdenyer yazır: "Ümumiyyətlə, parlamentdəki müzakirələr daha çox hökumətə deyil, ictimai rəyə ünvanlanıb. Onlar mahiyyətcə seçkiqabağı kampaniyanı davam etdirir. Onların başlıca vəzifəsi buna nail olmaqdır ki, ölkə qarşısında yaranmış problemlər seçicilərin qarşısında meydana elə çıxsın ki, onlara hökuməti növbəti dəfə seçərkən əsaslı şəkildə düşünməyə imkan verilsin. Demokratiyanın mahiyyəti də elə bundadır."

QANUN YARADILIŞI (LAWMAKING)

Böyük Britaniyada qanun qəbulu bu gün bir çox demokratik ölkələrin qanunvericiliyinin əxz etdiyi nümunəvi demokratik proseduralardan biridir.

İngiltərədə qanun savadlı siyasətşünasın düşüncəsində doğulmayıb, cəmiyyətin onun qarşısında yenidən yaranmış problemin nizama salınmasına tələbatı kimi meydana çıxır. Hər hansı problem sosial müstəvidə əhəmiyyətli dərəcədə yer alar-almaz mətbuatda onun qanunvericiliklə həllinin gərəkliyi haqqında səsler ucalmağa başlayır. Problem ətrafında formalaşdırılan ictimai rəy millət vəkllərini qanunvericilik təşəbbüsündə bulunmağa, bu problemə dair konkret qanun layihəsi ilə çıxış etməyə vadar edir. Bu qanun layihəsinin kütləvi məlumat vasitələrində müzakirəsinə cəmiyyətin bütün maraqlı təbəqələri və həmin sahə üzrə ekspertlər qoşulurlar.

Qanun layihəsi parlamentə baxılmaq üçün təqdim olunmazdan öncə onun müəllifləri onu fəaliyyəti ictimai həyatın həmin sahəsi ilə bağlı olan ictimai təşkilatlarla müzakirə etməlidir. Məsələn, ətraf mühitin qorunması üzrə qanun layihəsinin müzakirəsində ekoloji hərəkətin nümayəndələri ilə məsləhətləşmələr aparılır və s. Elə bu mərhələdə qanun layihəsi ictimai təzyiq altıda köklü dəyişikliklərə uğraya bilər.

Növbəti mərhələdə 24 yüksək ixtisaslı hüquqşünas qanun layihəsini dəqiq şəkildə formalaşdırır, qanunda heç bir boşluq, sərbəst yozum üçün yer qoymurlar.

Sonra qanun layihəsi parlamentə verilir, burada onun müzakirəsi tanışlıq məqsədli *birinci* oxunuşdan başlayır.

İkinci oxunuş mahiyyətə dair müzakirənin başlanğıcıdır. Palata bütövlükdə əleyhinə olmazsa, qanun layihəsi incəliklə təhlil üçün daimi komissiyalara verilir və burada razılaşdırılmış düzəlişlər və dəyişikliklər aparılır.

Bundan sonra mətn üzərində işin kedişi haqqında məruzə edilir və yeni düzəlişlər aparılır.

Nəhayət, *üçüncü* oxunuş birbaşa səsvermədən qabaq olur, bu zaman qanun layihəsi bütünlükdə qəbul edilir (yaxud rədd edilir).

Daha sonra qanun layihəsi Lordlar Palatasına ötürülür; onun öz dəyişikliklərini etmək və hətta qanunun qəbulunu bir il təxirə salmaq hüququ var. Aydın ki, bu qədər mötəbər İcmalar Palatasının özü idarəetməni həyata keçirə bilməz, ona görə də özünün qanunvericilik funksiyalarının bir bölümünü icraedici hakimiyyətə verir. Adətən, bu hansısa qanunun qəbul edilməsindən sonrakı idarəetmə mexanizminin dəqiqləşdirilməsi məsələləri olur. Ancaq bu zaman nazirliklərin qəbul etdiyi çoxlu sənədləri parlament təsdiq etməlidir.

Bütün il boyunca parlament 100-ə yaxın qanun qəbul edir. Onların qüvvəyə minməsi bəzən qəsdən lənkidilir, çünki hökumət əhaliyə qanunları dərk etmək üçün vaxt verilməsini gərəkli sayır. Axı onlar Britaniyada hakimiyyətin adamları idarə etməsini asanlaşdırmaq üçün deyil, insanların daha rahat yaşamasından ötrü qəbul edilir.

DEPUTATLIQ PEŞƏDİR

Britaniyada siyasətlə məşğul olmaq peşədir və onu gənclik illərindən öyrənmək zəruridir. Siyasi mənəbə yiyələnməyi seçmiş adam ictimai elmlər sahəsində təhsil almağa çalışır. Yerli partiya təşkilatları özlərinin gələcək kadrlarının hazırlanmasına böyük diqqət yetirirlər. Gənc siyasətçilərə yaxşı tərtib edilmiş proqramlar əsas nətiqlik məharəti, siyasət tarixi və çoxlu başqa fənlər öyrədilir. Onlar seçki kampaniyalarında fəal iştirak edirlər. Onlarla daim gərəkli siyasi xadimlər görüşürlər. Sonra, bir qayda olaraq, yerli özünüidarə orqanlarında, partiya, parlament və hökumət aparatlarında gəlir. 30 yaşınadək artıq parlamentin üzvü, yaxud üzvlüyünə namizəd olmaq gərəkdir. İcmalar Palatası deputatlarının orta yaşı 40 yaşıdır.

Hər sessiyanın başlanmasından öncə spiker parlament deputatlarının "qədim və mübahisəsiz hüquqları və imtiyazları"nı elan edir ki, onlardan ən önəmlisi söz *azadlığı* sayılır - deputat parlamentdə rəqlamenti gözləmək şərti ilə istədiyini danışa bilər. O, böhtan və hakimiyyəti zorakılıqla devirməyə çağırışlar da daxil

olmaqla heç bir çıxışına görə məhkəməyə cəlb edilə bilməz. Qanunla seçilmiş deputat heç nədən asılı olmayaraq seçicilər tərəfindən vaxtından qabaq geri çağırıla bilməz. Ancaq deputatı statusdan yalnız İcmalar Palatası məhrum edə bilər - onun öz üzvünün ixtisas hüququnu itirdiyini bildirməyə, parlamentə hörmətsizlik göstərdiyinə görə deputatı öz tərkibindən çıxarmağa, onun dairəsində yeni seçkilər təyin etməyə hüququ var. Deputatın maaşı hökumət aparatıdakı orta məmurun aylığına uyğundur - ildə 25 min funtadək. Ona eləcə də özünün tutduğu texniki köməkçilərin işinin haqqını ödəmək üçün 22 min funt ayrılır. Əyalətdən olan deputatlara Londonda mənzil haqqı, öz dairəsinə getməyə yol pulu ödənilir. Deputata müxtəlif firma və həmkarlar ittifaqları da əhəmiyyətli dərəcədə maliyyə yardımı göstərilir. Deputatların çoxu mətbuatla sıx əməkdaşlıq edir. Demək olar ki, bütün deputatlar idarə heyətlərinin rəhbərləri və üzvləri, müxtəlif firmaların məsləhətçiləri və hətta ziyadəşlərdir və bu fəaliyyətdən rəsmən gəlir götürürlər. Parlamentin səmərəli işini onun texniki aparatı (150 nəfər) və yaxşı təchiz edilmiş kitabxana xidməti təmin edir - onlar il boyunca deputatlar üçün 8 minədək arayış hazırlayır, onların yüzlərcə suallarına cavab verir, onlardan ötrü müzakirə olunan məsələlərə dair məlumat bülletenləri nəşr edirlər.

LORDLAR PALATASINI BURAXMAĞIN VAXTI YETİŞİBMI ?

Bu gün Britaniya adalarında səslər ucalmaqdadır ki, Lordlar Palatasını - bu feodalizm qalığını buraxmaq vaxtıdır. Ancaq britaniyalıların əksəriyyəti bu xalis ingilis institutuna rəğbətlə yanaşır. Kral hakimiyyəti məhdudlaşdırılan vaxtdan bəri Lordlar Palatası tədriclə öz əhəmiyyətini itirib. Bu gün o öz rolunu bütünlüklə yalnız məhkəmə işlərində qoruyub saxlayıb.

Lordlar Palatası ali müdafiə məhkəməsi orqanı sayılır. Bütün hüquqi instansiyaların qərarlarını bəyənməyən iddiaçı hakim lordlara müraciət edə bilər. Onlar cəmi 31 nəfərdir. Bunlar bu şərəfli rütbəni öz qüsursuz xidmətlərinə görə kralıçadan almış görkəmli hüquqçulardır. Hakim lordların istənilən işə dair qərarı (bir ildə 80-ədək işə baxılır) qəti sayılır.

Lordlar Palatasında üzvlük ömürlükdür; bu, parlamentin üzvü olan lordlara öz siyasi xəttini daha sərbəst seçmək və hökuməti daha cəsarətlə tənqid etmək imkanı verir. Lordlar Palatasına bütün keçmiş baş nazirlər, biznesmenlər, incəsənət xadimləri ömürlük daxil edilir. Britaniya onların təcrübəsini itirmək istəmir. Onların hamısına dövlət siyasətinin müzakirəsində və işlənil hazırlanmasında öz bənzərsiz biliklərinə istifadə etmək üçün böyük imkanlar yaradılır. Lordlar Palatası bizdə bu gün dirçəlməsinə bəzən cəhd olunan ağsaqqallar institutunu daha çox xatırladır.

Britaniyanın parlament sistemi indi tam qüsursuz sayıla bilməz. Amerikanın hakimiyyətlərin bölgüsü sistemi (qarşılıqlı nəzarət və tarazlaşdırma – check and balances -liberal prinsipinə əsaslanan) daha çox səmərəli sayılır və dünyada daha çox yayılır. Ancaq britaniyalılar öz sistemləri ilə vidalaşmağa tələsmirlər. O, əsrlər boyunca kamilləşib, tarixin ciddi sınaqlarından çıxıb və hələ ondan öyrənməli şeylər var.

XARİCDƏ QANUNLAR NECƏ QƏBUL OLUNUR

Bu gün Azərbaycanda qurulmasına çalışdığımız hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti bu sahədə böyük nailiyyətlər əldə etmiş ölkələrin təcrübəsinin daim öyrənilməsinə tələb edir. İnkişaf etməş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, onların parlamentləri dövlət və cəmiyyətin daimi inkişafını təmin edərək onların həyatında vacib rol oynayır. Qanunvericilik fəaliyyətinin parlamentlərin əsas funksiyalarından biri olmasını nəzərə alaraq biz rubrikalarımızdan birini məhz onları bu fəaliyyətinə həsr edirik. Bu rubrikada biz oxucuları bu ölkələrdə qanunların necə qəbul edilməsi ilə tanış edəcəyik. Şərti olaraq materialı bu bölmələrə bölmüşük: qanunvericilik təşəbbüsünə kim malikdir, parlamentlər qanun layihələrini necə müzakirə edir, bu qanunlar necə qüvvəyə minir. Bu halda o faktı nəzərə almaq lazımdır ki, bu ölkələr öz inkişaflarında cəmiyyətdə demokratik əsasların təşəkkül tapması mərhələsinə artıq keçmiş və onların parlamentləri, bir qayda olaraq, artıq mövcud qanunlara düzəlişlər və əlavələr qəbul edir.

RÜFƏT QARAGÖZLÜ

1. QANUNVERİCİLİK TƏŞƏBBÜSÜNƏ KİM MALİKDİR ?

Avstriya.

Federal Konstitusiya qanununun (1920-ci il) 24-cü maddəsinə əsasən Federasiya qanunverici hakimiyyəti Federal Şura ilə birgə Milli Şura tərəfindən həyata keçirilir. Milli Şura ilə Federal Şura haqqında Federasiyanın xüsusi orqanları kimi danışarkən Avstriya Konstitusiyası parlament ümumi anlayışını nəzərdə tutmur. Faktiki olaraq ümummilli nümayəndəliyin orqanı olan Milli Şura (Nasionalrat) parlamentin birinci, "aşağı" palatası kimi xıxış edir, Federal Şura (Bundesrat) isə torpaq nümayəndəliyinin orqanı olaraq parlamentin ikinci, "yuxarı" palatası rolunu oynayır. Milli Şura və Federal Şura bərabərhüquqlu orqanlar deyil: onlardan əsası Milli Şuradır, Federal Şura isə yalnız qanunvericilik fəaliyyətində iştirak edir. Qanunvericilik sahəsində ən vacib funksiyalar Milli Şuranın üzərinə qoyulmuşdur. Bununla bərabər, qanunvericilikdə seçki korpusu (xalq təşəbbüsü və xalq səsverməsi) iştirak edə bilər, qanunvericiliyin gedişinə müəyyən qədər Federal Şura təsir edir.

1920-1929-cu illərin Federal konstitusiya qanununa və Milli Şuranın Reqlamentinə görə qanun layihələri Milli Şuraya deputatların (bu formadan həmçinin partiya klublarının layihələrinin təqdim edilməsi üçün istifadə edilir), Milli Şura komitələrinin təklifi ilə, federal hökumətin, eləcə də Federal Şuranın (sonuncunun qanunvericilik təklifləri Milli Şuraya Federal hökumət vasitəsilə verilir) təqdimatlarına əsasən daxil edilir.

Bundan başqa, qanun layihələri xalqın təşəbbüsü kimi təklif oluna bilər:

səsvermə hüququ olan 100 000 vətəndaş və ya səsvermə hüququ olan və 3 torpaqda yaşayan vətəndaşların 1/6 hissəsi tərəfindən edilmiş hər bir təklif mərkəzi seçki komissiyası vasitəsilə Milli Şuranın müzakirəsinə verilməlidir. Qanun layihələrinin ən çoxu hökumət tərəfindən təklif edilir. Hökumət layihələri, bir qayda olaraq, təklif edilmiş qanun layihələrinin ümumi sayının 75%-ni təşkil edir.

Qanunvericiliyin nizamə salınmasının əsasını təşkil edən ümumdövlət əhəmiyyətli prinsipial məsələlər üzrə Milli Şuranın qərarına görə ictimai rəyin əyrənilməsi məqsədilə əhali arasında sorğunun keçirilməsi təyin edilə bilər.

İtaliya.

Qanun layihəsini təklif etmək hüququna hamıdan öncə hökumət malikdir. Hökumətin qanun layihəsi parlamentin palatalarına (İtaliyanın parlamenti 2 palatadan ibarətdir: deputatlar palatası və senat palatası) respublika prezidentinin icazəverici dekreti kimi nazirlər sovetinin sədri və ya səlahiyyətli nazirin əks-əskinəsi (kontrassiqnasiyası) ilə daxil edilir. Qanunvericilik təşəbbüsünə həm də hər iki palatanın üzvləri malikdir, bu halda onlar ya şəxsən, ya da parlamentin digər üzvləri ilə birlikdə çıxış edirlər. Qanun layihəsi parlament qrupu və ya komissiya tərəfindən təklif edilə bilər. Parlament üzvləri tərəfindən təklif edilmiş qanun layihəsi onun əsas məsələlərini və xarakterik cəhətlərini izah edən sənədlə (məruzə) müşayiət olunmalıdır. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinə əsasən qanunvericilik təşəbbüsünə italyan xalqı malikdir. O, bu hüququnu "50 mindən az olmayan seçicilərin adından qanun layihəsinin maddələr üzrə hazırlanması yolu ilə" həyata keçirir. Bilavasitə vilayətlə əlaqəli olan məsələlər üzrə qanun layihəsinin təklif edilməsi hüququna vilayət şuraları vilayətlərin səlahiyyətli orqanları malikdir (əgər bu məsələlər vilayətin qanunu ilə nizamə salına bilinmirsə).

İtaliyada icraedici hakimiyyətin qanun güclü aktların: dekret-qanunların və qanunverici dekretlərin qəbul edilməsi üzrə qanunverici səlahiyyətləri var. Konstitusiyanın 77-ci maddəsinə əsasən dekret-qanunlar hökumətin şəxsi təşəbbüsü ilə vaxt məhdudiyyəti olan hallarda qəbul etdiyi qanun güclü aktlardır. Dekret-qanunlar qəbul edildiyi gün sonrakı təsdiq üçün palataya verilməlidir. Əgər palatalar buraxılmışsa da, xüsusi çağırışla 5 gün ərzində yığılır. Dekret-qanun palatalar tərəfindən onun qanun şəklində formalaşmasından nəşr olunduğu vaxtdan 60 gündən gec olmayaraq təsdiq edilməlidir. Təsdiq edildiyi halda dekret-qanun nəşr edildiyi andan öz qüvvəsini itirir. Ancaq palatalar onun əsasında yaranmış münasibətləri qanunauyğun qaydada nizamə sala bilər.

Fransa.

Qanunvericilik təşəbbüsü baş nazirə və parlamentin üzvlərinə aiddir. Formal olaraq respublikanın prezidenti belə təşəbbüs hüququna malik deyil.

Hökumətin qanun layihələri bir və ya bir neçə nazirin xidmətləri tərəfindən hazırlanır; layihələrə hökumətin məsləhət orqanı funksiyasını daşıyan Dövlət Şurasının rəyi alınandan sonra Nazirlər Sovetində baxılır. Qanunverici təkliflər parlamentin bir və ya bir neçə üzvü tərəfindən və ya üzvləri olduqları palatanın bürosundakı fraksiyaların adından verilir. Qanunverici layihənin başlığı olmalı və o heç olmasa bir müəllif tərəfindən imzalanmalıdır. Təşəbbüskar olan siyasi partiyalar, həmkarlar təşkilatları, müxtəlif assosiasiyalar tərəfindən verilmiş qanunverici təkliflər heç olmasa parlamentin bir üzvü tərəfindən imzalanmalı və onun vasitəsilə palataya daxil edilməlidir.

İsveç

Qanunvericilik təşəbbüsü hüququna hökumət, deputatlar, riksdaqın (İsveçin parlamenti) daimi komissiyaları, öz səlahiyyətlərinə daxil olan məsələlər üzrə digər parlament orqanları, Riksbankın (İsvecin Dövlət bankı) və Milli borc idarəsinin müvəkkilləri, parlamentin müfəttişləri, ombudsmanlar (parlamentin xüsusi hüquqi səlahiyyətli nümayəndələri), həmçinin talmanın (parlamentin sədri) yanında olan riksdaqın rəqlament məsələləri üzrə konfransı malikdirlər.

Hökumət qanun layihəsi ilə eyni zamanda bu məsələ üzrə protokolu, onun müzakirəsi haqqında məlumatı, əgər varsa Qanunverici şuranın əsaslandırmasını və rəyini təqdim etməlidir. Bir sıra qanun layihələrinə, xüsusilə vətəndaşların demokratik hüquq və azadlıqları, ədliyyə, kommunal vergi qoyulması məsələlərini əhatə edən layihələrə dair belə rəy vacibdir. Praktiki olaraq hökumət qanun layihəsinin mətni ilə birlikdə parlamentə məsələnin müzakirəsi zamanı nəzərə alınə bilən geniş "Hazırlıq materialları" təqdim edir. Belə ki, vətəndaşların demokratik hüquq və azadlıqları haqqında "İdarə formaları" adlı 2-ci fəsildə dəyişiklikləri nəzərdə tutulan qanun layihələri üçün tərtib edilmiş "hazırlıq materialları" 326 səhifə həcmində olmuşdur. Əgər talman hökumətin təklif etdiyi qanun layihəsinin konstitusiyaya və ya riksdaq haqqında Akta zidd hesab edirsə, onda o, səbəbləri izah edərək bu qanun layihəsindən imtina etməlidir. Ancaq palata onun qərarı ilə razılaşmayaraq məsələni konstitusiya komissiyasına verə bilər. Əgər komissiya bu layihənin göstərilən aktlara zidd olmamasını təsdiq etsə, o baxılmaq üçün qəbul edilir.

Yaponiya

Parlament haqqında qanuna əsasən qanunvericilik təşəbbüsü hüququnun subyektləri nazirlər kabineti, parlamentin hər iki palatası və onların daimi komissiyaları, eləcə də ayrı-ayrı deputatlardır. Siyasi partiyalar da qanunvericilik təşəbbüsünü parlamentin bu və ya digər palatasında olan öz partiyalarının nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir.

Formal olaraq subyektlərin qanunvericilik təşəbbüsü hüquqlarının bərabərhüquqlu olmasına baxmayaraq qanun layihələrinin əksəriyyəti nazirlər kabineti tərəfindən təklif olunur və müxtəlif nazirliklər və idarələr

tərəfindən tərtib edilir. Qanunvericilik təşəbbüsü subyektlərinin digər hissəsinin, xüsusilə deputatların payına qanun layihələrinin çox az hissəsi düşür. Bu həm də onunla əlaqədardır ki, nazirlər kabineti ilə müqayisədə deputatların qanunvericilik təşəbbüsünü müstəqil həyata keçirmək üçün kifayət qədər hüquqları yoxdur. Belə ki, parlament haqqında Qanuna əsasən, qanun layihəsini palatalardan birinin müzakirəsinə vermək üçün parlamentin deputatını təmsilçilər palatasında 20 nəfərdən az olmayan və müşavirlər palatasında 10 nəfərdən az olmayan sayda deputat dəstəkləməlidir. Lakin büdcə üzrə layihənin və ya hökumətə etimadsızlıq göstərmə haqqında qətnamənin təqdim olunması üçün dəstəkləyici deputatların sayı uyğun olaraq təmsilçilər palatasında 50-yə və müşavirlər palatasında 20-yə qədər artır. Əgər təqdim edilmiş qanun layihəsinə baxılan zaman onu dəstəkləyən deputatların sayı azalmışsa və müəyyən edilmiş saydan azdırsa, qanun layihəsinin sonrakı irəliləyişi deputatların sayı dolanadək dayandırılır.

DEPUTAT SƏS VERƏRKƏN NƏYƏ ƏSASLANMALIDIR

Millət vəkili parlamentdə neçə səs verməlidir? O, bilavastə onu seçənlərin iradəsini ifadə etməli, yoxsa sağlam düşüncəyə, ümummilli, yaxud həqqa ümumbəşəri maraqlara əsaslanmalıdır? ABŞ-ın 41-ci prezidenti Corc Buşun "Gələcəyə boylanış"(1989) kitabından seçilmiş aşağıdakı parça bu sorğuya onun cavab variantıdır. Bu hissə (eləcə də bütövlükdə kitabın özü) seçicilərin səslerini toplamağı bu səsərin yiyələrinə hörmətlə qoşa qanad sayan siyasətçilər üçün maraqlı olaçaq.

CORC BUŞ

Səsvermədə qanqaraldıcı hal olmuşdusa da bu hamımızın qara seçiciləri cəlb etmək cəhdlərimizə rəğmən mənim qara seçki dairələrində əldən-ayaqdan düşməyim idi. 1966-cı ildə vacib idi ki (80-ci illərdə də keçmişdəki kimi vacibdir), hələ Linkoln vaxtında yaradılmış Respublikaçılar Partiyası qaraların daha güclü dəstəyini qazansın.

Mənzil işində bərabər vətəndaşlıq hüquqları haqqında qanun layihəsi təmsilçilər palatasına 1968-ci ilin aprelində - ölkə kiçik Martin Lüter Kinqin öldürülməsinin ciddi ağrılarını hələ yaşayarkən təqdim olunmuşdu. Bu, konqresdə olduğum dörd il boyunca səs verməli olduğum qanun layihələri içərisində ən ziddiyyətli idi. İnzibati köməkçim mənim dairəmdən alınan məktubların sayı haqqında hər gün məlumat verirdi.

Seçicilərimin böyük əksəriyyəti qanun layihəsinin ƏLEYHİNƏ idi. Mən onun lehinə səs verəndən sonra məktublar xeyli artdı. Özü də, gözlər görməsin. Yalnız mənim deyil, cəmiyyətimin əleyhinə də hədə-qorxular bildirilirdi... Bu, seçicilərlə üzbəüz oturaraq müzakirə edilməli emosional problem idi.

Seçkilərdən bir həftə sonra mənim seçki dairəmin qərb bəliumündə təşkil edilmiş mitinqdə iştirak etmək üçün evə uçdum. Zal ağzınacan olmuşdu. Məni təqdim edərkən qalxan qəzəbli qışqırıqlar və fit göstərdi ki, içəri qaynar qazandır.

Auditoriya bir qədər sakitləşərkən çıxışında Edmund Berkin (İngilis siyasətçisidir) azad cəmiyyətdə qanunvericinin vəzifələrinə dair müddəalarını təkrarladım. Berk yazırdı: "Sizin təmsilçiniz sizə yalnız öz işi ilə yox, eləcə də öz mühakiməsi ilə borcludur və o öz düşüncəsini sizin rəyinizə qurban verərsə sizə qulluq etmək əvəzinə sizi satmış olar."

Mən onlara xatırlatdım ki, biz iclas keçirərkən azadlığımızı və yaşayış tərzimizi qorumaq üçün qara amerikalılar Vyetnamda vuruşurdular. Biz ağ amerikalıların istifadə etdiyimiz azadlıqdan özünün necə məhrum edildiyini görmək üçün evinə dönməyə qara amerikalı Vyetnam veteranı haqqında onlar nə düşünürlər? Nə olursa olsun, ancaq İnsan yalnız və yalnız zənci olduğuna, yaxud Latın Amerikasına ləhcəsində danışdığına görə üzünə çırpılan qapının arxasında boynunu bükməməlidir. Mən belə yekunlaşdırdım ki, mənzilə bərabər hüquq haqqında qanun layihəsi ənənələrin və sıxışdırmaların nokautu uğratdığı qaralara və başqa azlıqlara ümid bəxş edir.

Mən qurtardım, sakitləşmiş insanların üzlerini sıra-sıra gözdən keçirdim və təşəkkür etmək üçün yığıncağın sədrinə tərəf çevrildim. Yalnız bu zaman çəpiklər çalındı, getdikcə gurlaşdı və ayaqa qalxmış bütün zalın ümumi alqışına çevrildi. Başlanğıcda yaranmış xoşagəlməz nə vadısa hamısı aradan getdi və hiss etdim ki, nə isə əlamətdar bir şey baş verib - bu, mitinq iştirakçılarının (hamısında olmasa da) beyinlərində və ürəklərində yaranmış dönüş idi.

Bu gün iyirmi ildən artıq vaxt keçərkən mən səmimiyyətlə boynuma alıram ki, o axşam evə qayıdarkən yaşadığım hiss ictimai həyatımda ondan qabaq və sonra duyduğum heç nə ilə müqayisəyə gəlmir.

QƏBULLAR

Bülletenin ötən nömrəsində F.Sadiqovun "Diplomatik təcrübə və beynəlxalq protokol" kitabından bir bölümü dərc etmişdik; orada vizit kartından danışılırdı.

Bu sayımızda hzmin kitabdan götürülmüş qəbullar haqqında parçanı oxuculara təqdim edirik.

FİKRƏT SADIQOV

«Qərb» Universitetinin professoru

Hər bir qəbul mühüm siyasi tədbirdir. Qəbullar adətən ölkənin milli bayramı, yüksək nümayəndə heyətinin gəlişi və ya dövlətlərarası münasibətdə mühüm hadisələr zamanı təşkil edilir. Qəbullara "yeyib-içmək" üçün gəlməyi düşünenlər çox böyük səhv edirlər. Qəbul iştirakçıları mühüm beynəlxalq problemlər haqqında fikir və informasiya mübadiləsi imkanından istifadə edirlər. İlgüzar aləm üçün də qəbullar birmənalı iş deyildir.

Beynəlxalq protokol təcrübəsində, o cümlədən bizdə də qəbullar ifrata varmadan mümkün qədər sadə keçirilir. Qəbullarda "şərabın çay kimi axdığı, qonşunun qonşunu itirdiyi" vaxtlar çoxdan geridə qalıb. Diplomatik qəbulları təşkil edənlər ümumqəbul formalardan başqa, qəbula həmçinin milli kolorit də əlavə etməyə çalışırlar.

Belə cəhətləri ilə Çin, Yaponiya, Cənubi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri xüsusilə fərqlənir.

50-ci illərin ortalarında Çinə səfər etmiş yazıçı Vanda Vasilevskaya qeyd edirdi: "Çində təyyarədən başqa bütün ucanları, tankdan başqa bütün sürünənləri və sualtı qayıqdan başqa bütün üzənləri yeyirlər". Öz milli ənənələrini belə qayğı ilə qorumuş, müasirləşdirəndə isə onu milli xüsusiyyətlərə zərər vurmadaan etmiş xalqa yalnız hərmətlə yanaşmaq olar.

Özünü masa arxasında aparmaq mədəniyyəti etiketin mühüm tərkib hissəsidir. Bununla yanaşı, bəzi ölkələrdə spesifik xüsusiyyətlər qorunub saxlanır ki, bunu da nəzərə almamaq olmaz. Buna görə də ümumi "qızıl qayda" belədir: qonşuna fikir ver, onun kimi hərəkət et, onda, çox güman ki, səhv etməzsən. Bəzən elə olur ki, kimsə namünasib hərəkəti ilə qanqaralığı yaradır: çay (qəhvə) içərkən ağzını yandırır, fincanı aşırır, çayı masa qonşusunun üstünə dağdır, bıçaq və çəngəli qaydasız götürür, kəsilməli olmayan ərzağı doğramağa çalışır.

Bununla bağlı bir neçə məsləhət. Masa arxasında elə oturmaq lazımdır ki, həm yemək, həm də ünsiyyət üçün rahat olsun. Bunun üçün nə çox aralı, nə də yaxın əyləşmək lazımdır. Dəsmalı dizin üstünə qoymaq, yeməkdən sonra isə dəsmalı bükmədən və düzəltmədən boşqabın sol tərəfinə qoymaq məsləhət görülür. Çində və bir sıra başqa isti ölkələrdə qəbulun sonunda ofisiant xüsusi isti dəsmallar təklif edir. Əgər otaq isti olarsa bu dəsmalla üzünü silmək qəbahət sayılır.

Səhər, nahar və şam yeməyi vaxtı menyüdə göstərilmiş xərəklərin sayına uyğun olaraq boşqabın sağ tərəfinə bıçaqlar, sol tərəfinə isə çəngəllər qoyulur. İlk olaraq sağ və soldakı kənar çəngəl və bıçaqlardan istifadə olunur. Balıq xörəyi üçün xüsusi bıçaq nəzərdə tutulur. Əlavə yeməyə ehtiyac olmadığını bildirmək üçün bıçaq və çəngəl boşqabın sağ tərəfinə qoyulur. Masa arxasında səhbət edərkən, fikirlərini "məhkəmlətmək" üçün bıçaq və çəngəli yellətmək qəti yolverilməzdir - onlardan öz təyinatlarına uyğun istifadə olunmalıdır.

İlk əvvəl isti yemək verilərək xüsusi ehtiyatlılıq göstərmək lazımdır. Tələsmədən xörəyin soyumasını gözləyin, yaxud qaşığa xörəyi az götürün. Yemək bəzən tək, bəzən cüt qulplu qablarda verilir. Tək qulplu qabdakı yeməyi çay kimi içmək, cüt qulplu qabdakı yeməyi isə qaşıqla yemək məqsəduyğundur. Çörəyi əllə götürüb kiçik hissələrlə qoparmaq məsləhət görülür.

İkinci - ət xörəyindən lazımi miqdarda kiçik hissəciklər kəsilir. Bəzən balıq və ət xərəklərindən sonra müxtəlif növ pendirlər paylanır. Əgər kimsə bir yox, iki növdən dadmaq istəsə qəbahət hesab olunmur.

Yeməkpəyləyən qonaqlar üçün vazada meyvə paylayarkən, sizə yaxın tərəfdən götürmək məsləhətdir.

Qəbullar, iştirakçıların zövqünə uyğun olaraq, qəhvə yaxud çay dəsgahı ilə yekunlaşır. Mərasimdə mürəbbə, qənd və limon mütləq ayrılıqda paylanır.

Bəzən etiket qaydaları "qanına, iliyinə" hopmamış şəxslərin hərəkətlərində müəyyən "büdrəmələr" hiss olunur. Əgər sizinlə yanaşı xanım əyləşirsə, stulu masadan aralayıb onun oturmasına kömək etməyi əziyyət hesab etməyin. Sahibə və eləcə də digər xanımlar öz yerlərini tutmamış oturmaq məsləhət deyil.

Bütün mərasim boyu yanınızda xanıma qarşı diqqətli olmaq sizin borcunuzdur. Masa arxasında səhbət adətən iştirakçıların hamısı üçün maraqlı ola biləcək - kino, teatr, kitablar, vernisaj, xarici artistlərin qastrolları və sair kimi mövzular əsasında qurulur.

Ağıllı və müdrik o kəslərdir ki, onlar stolu və qəbul mərasimlərini ayıq başla və qarınlarını doyurmadan tərk edirlər. Bir sıra ölkələrdə spirtli içkilərdən istifadə milli ənənə formasını almışdır. İçmək, içməmək, yaxud necə içmək haqqında çox yazılıb. Bu məqamda isə kimin düz, kimin səhv olmasından yox, spirtli içkilər də təklif olunan mərasimlərdə davranış etikətlərindən səhbət aparılır.

Qəbullarda davranış etikətlərini gözləməkdə naşılıq tez-tez müşahidə olunur. Nümunə. Milli bayram münasibətilə səfirlikdə qəbul təşkil olunmuşdur. Sahibə və sahib qonaqları qarşılayır. Dəvətilərin toplandığı zalda içki və çərəzlərlə bəzədilmiş stol açılmışdır. Sanki elementar qaydada, tələsmədən boşqab götürüb içərisinə yemək qoymaq, badəyə içki süzmək olar. Sahiblər isə bir neçə dəqiqəliyə gecikən "xüsusi qonağı" gözləyirlər. Fəxri qonaq kəlim, hamı stola dəvət olunur, hər şey gözəl, rəvan, sahiblərə hərmət məcrasında davam edir.

Çox təəssüf ki, bəzən başqa hallarla da rastlaşmaq olur. Sahibləri salamladıqdan sonra kimsə stola yaxınlaşır və yeyib-içməyə başlayır, sanki qatara gecikir, bu zaman sahiblər fəxri qonaqları ilə birgə zala daxil olur və onların qarşısında xoşagəlməz mənzərə açılır.

Qəbullarda az-az da olsa, hər halda, bəzən bir neçə kəlməlik "çıxış" mübadiləsinə də yer verilir. Etikət qaydaları tələb edir ki, yeməyi, içməyi, danışmağı kəsərək çıxış edən səmtə dönərək çıxışa qulaq asmaq lazımdır. Doğrudur, birinci çıxışa qulaq asmağa hövsələ çatsa da, cavab çıxışlarına qulaq asmağa heç də hamının səbri çatmır.

Danışqlar, səs-küy, qədəhlərin, çəngəl-bıçaqların cingiltisi - belə darıxdırıcı mühitin əhatəsində cavab "sağlıqları" məcburiyyəti yaranır.

"Kokteyl", "furşet" tipli qəbullarda qonaqlar əsasən özləri özlərinə xidmət göstərir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, sizdən başqa da stola yaxınlaşmaq istəyən var. Ona görə də boşqaba yemək qoyduqdan sonra stoldan kənarlaşmaq və digər qonaqlar üçün də şərait yaratmaq lazımdır.

Etiket qaydaları tələb edir ki, dəvət olunan yerlərə vaxtıpda gəlmək və gecikmədən getmək lazımdır. Xoşagəlmöz vəziyyətə düşməmək üçün harasa dəvət olunduqda öz-özünüze altı sual verin və onların cavabını özünüz üçün hazırlayın: kim dəvət edir, nəyə görə, nə vaxt, hara (ünvan), geyim forması, cavablandırmaq lazımdır? Təəssüf ki, bəzən elə olur ki, kimsə qəbulda iştirak etmək üçün səfirliyə gəlir, halbuki qəbul, hər qonaq üçün xüsusi ayrılmış yerləri olan restoranda təşkil olunub və məlum olur ki, masa arxasında onun üçün yer yoxdur. Bunun səbəbi isə həmin şəxsin dəvəti qəbul etmək haqqında vaxtında məlumat verməməsi olub.

Deyirlər ki, İngiltərə krallarından hansısa etiket qaydalarına çox ciddi münasibət göstərmiş. Bir dəfə ovda olarkən təyin olunmuş vaxtda qəbul mərasiminə çata bilməyəcəyini bilən kral qasidlə belə bir sifariş göndərir: "Siz, mənim rəiyyətim kralı gözləməyə borclusunuz, ancaq bifşteks gözləməli deyil. Mənsiz başlaya bilərsiniz".

"Geyimə görə qarşılayıb, ağıla görə yola salırlar". Kimsə düşünə bilər ki, bu məsəl dünya kimi qocalıb. Buna baxmayaraq, qarşıda müsbət nəticələrdə maraqlı olduğunuz görüş durursa geyiminizə fikir verin və güzgüdə özünüze diqqətlə baxın ki, hər şey qarşıdakı görüşün mahiyyətinə uyğun olsun.

Bəzən elə olur ki, yayın istisində qara kostyumda və yaxalığı məhkəm nişastalanmış ağ köynəkdə görüşə gəlirlər. Və ya tərsinə, onun əynində sürtülmüş cins, çoxdan təmizlənməmiş çəkmələr, əzilmiş və rəngi bilinməyən köynək olur.

Bəzən bizim həmvətənlərimiz ilk dəfə xarici ölkədə olarkən ən adi şeylərə heyrətlərini gizlədə bilmirlər.

Məsələn, bizdə restoran və kafelərin qapısı ağzında dayanan qulluqçular adətən ora adam buraxmamaq üçün dayanırlar. Xaricdə isə bunun əksinə olaraq, yaraşıqlı geyinmiş şveytsar itaətkarcasına maşınınızın qapısını açır və sizi restorana ötürür. Restoranda isə sizi qüsursuz geyimli, daha qayğıkeş metrodel qarşılayır. Bunlar hamısı nəzakətlə, dəqiq və xüsusən də şəxsi ləyaqət hissilə edilir.

Rəsmi tədbirlərdə - diplomatik qəbullarda, konqreslərdə, simpoziumlarda və başqalarında geyim qaydalarına qayıdaq. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, televiziya belə tədbirləri geniş işıqlandırır, arzulayanların bu haqda faydalı informasiyalar alması üçün həmişə imkanları olur. Günün birinci yarısında keçirilən belə tədbirlərdə ilin fəslini və havanı nəzərə almaqla açıq rəngli paltarlara, günün ikinci yarısında isə bir qədər tünd rəngli paltarlara üstünlük verilir. Qeyd edək ki, matəm əlaməti sayıldığı üçün qara rəngli paltar geymək məqsədəuyğun deyil. Geyimin bütün komponentləri təmiz, ütülənmiş və gözəl olmalıdır. Bundan əlavə, geyim üçün seçilmiş köynək, qalstuk, çəkmələr, qadın bəzəkləri uyğun olaraq bir-birini tamamlamalıdır. Ətir və odekolondan qədərincə istifadə etmək lazımdır. Təmizlik, xoşagəlimlik ən vacib şərtidir.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, dəb, yəni sizin geyiminiz ancaq öz zövqünüzdən asılıdır. Qadınlar üçün teatra gedərkən bər-bəzəkli, işgüzar görüşlərdə mütləq biçimli kostyum, yaxud don geymək lazımdır. Gəzintiyə çıxarkən, yaxud əcnəbi məclislərinə baş çəkərkən geyim elə olmalıdır ki, həm sizin üçün rahat, həm də sadə olsun. Kosmetika, doğrudan da, möcüzələr yaradır. Lakin bir şərtlə ki, ondan ağıllı və qədərində istifadə edilsin. Ola bilər ki, bahalı paltara baxmayaraq xoşagəlməz, amma sadə paltarla daha qəşənk görünmək olar. Əsas odur ki, hər kəs öz üslubunu tapsın.

Gözəl seçilmiş kostyum, don, palto, rahat və uyğun ayaqtabı hər bir qadını və ya kişini şax yeriməyə, düz oturmağa, əllərinin sərbəstliyinə, əyilməməyə məcbur edir. Son olaraq onu da qeyd edək ki, yeri-yerə nə başı çox aşağı salıb ətrafdakılara altdan-altdan baxmaq, nə də çox yuxarı tutub ətrafdakılara "yuxarıdan aşağı boyulanmaq" yaxşı hal hesab olunmur.